

ЮВІЛЕЙ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА МИКОЛИ ЛЕОНТОВИЧА

Передчасна смерть геніїв духу завжди глибоко хвилювала людство. Скільки висувалося версій щодо смерті Амадея Моцарта і Максима Березовського, Олександра Пушкіна і Михайла Лермонтова, Сергія Єсеніна і Володимира Маяковського. Скільки про це було написано книг, статей, знято документальних фільмів, телепрограм. А от обставини трагічної загибелі українського генія Миколи Леонтовича тривалий час вперто замовчувались. Чи то дійсно така всемогутня влада не давала правді прорватись до світла, чи то спрацьовував довгі роки плеканий комплекс національної меншовартості? Хоча у вузькому колі — поміж колегами — переказувались відомості про вбивство композитора, але табу було настільки сильним, що навіть найбільш визнаний авторитет в українському музикознавстві професор М. М. Гордійчук, який багато років присвятив вивченню життя і творчості М. Леонтовича, і той не владен був надрукувати правди.

Вся справа впиралась у відсутність документів, бо, річ зрозуміла, як може тоталітарна система дозволити компрометувати себе? Лише два роки тому, коли потроху почали розкривати архіви «компетентних органів», вдалося розшукати слід трагічних подій січня 1921 року. Готуючи програму «in memo» з нагоди 75-річчя смерті М. Леонтовича та створення Комітету його пам'яті, а потім Всеукраїнського товариства ім. М. Д. Леонтовича, я звернулася за консультаціями до Квартири-музею П. Тичини (один з засновників Комітету) і там тичинознавець Тетяна Сосновська переказала мені інформацію про один документ з Державного архіву Вінницької області, що його переглядав Леонід Зінченко — депутат Верховної Ради І-го скликання (колишній Голова державного комітету в справах релігії і культів). Він звернув увагу на ім'я вбитого сина священника — Микола Леонтович. Як науковець, Л. Зінченко занотував вихідні дані документа, а пізніше розповів про це в Квартирі-музеї П. Тичини. Така інформація потрапила в науковий обіг. Завдяки працівникам Вінницького обласного архіву в Київ надійшла ксерокопія унікального рапорту — важливого історичного документа з історії України першої чверті ХХ століття.

Чотири роки Української державності — від 1918 до 1921 — стали роками тяжких і трагічних випробувань на міць; різні полярні сили розривали людність на зкривавлені ворогуючі шматки. «Орел, Тризубець, Серп і Молот... і кожне виступає як своє», — навряд чи скажеш точніше за П. Тичину. До того ж, на авансцену життя, у супроводі страшних стихій епідемій та голоду, вийшов новий жорстокий герой — терор (білий, червоний), для якого політика національного і культурного геноциду в Україні стала суттю боротьби за повернення до імперії, з одного боку, а з іншого — за ствердження «інтернаціональних» ідеалів комуні. Ця політика була пов'язана з відкритим фізичним знищенням самобутніх національних талантів — письменників, поетів, художників, артистів. Іван Стешенко, Лев Смирненко, Олександр Мурашко, Георгій Нарбут, Володимир Науменко, Григорій Чупринка, Василь Чумак — це тільки верхівка того чорного айсберга. Розраховували цинічно просто: талант — незамінний духовний скарб нації, не стане його — і не буде того впливу, який він робить на розвиток культури свого краю. А в часи смуту зовсім легко було здійснювати ліквідаторські акції та замітати за собою всі криваві сліди.

Так, зокрема, у ніч на 23 січня 1921 року, 75 років тому, обірвалось життя геніального митця, автора всесвітньо відомого «Щедрика». Миколі Леонтовичу тільки-но пішов сорок четвертий рік. Сталося це в батьківському домі в селі Марківцях на Поділлі. У ту ніч до Дмитра Феофановича Леонтовича, сільського священника, попросився переночувати незнайомий подорожній — людина не проста, а з виписаним від руки на цупкому сірому папері посвідченням оперуповноваженого Вінницького ЧК. Таким не відмовиш. На світанні пролунав постріл. Батько кинувся у кімнату, побачив смертельно пораненого сина та тікаючого у розчинене вікно вбивцю. Отець Дмитрій ще сподівався врятувати життя Миколи, швидко переніс його на підводі й повіз до лікарні, але поранений вмер по дорозі.

У.С.С.Р.
 НАЧАЛЬНИК
 ГАЙСИНСКОГО
 УВАДКОГО СОВЕЩАЮ
 РАБОЧА КРЕСТЬЯНСКОГО
 МИЛІЦІИ
 № 61
 1-го февраля 1921 года.
 г. Гайсин Подольск.

Секретно 1/66

Тов. Начальнику Подольской Губерн-
ской Миліцїи

В ночь на 27-го Января, в 12-м часу Увадка ГРИДКО вно-
 сит в комнату убитого сына Начальника О. Маркова, Кублиц-
 КО хочвал и 26-го Января ГРИДКО перешел в м. 1-й этаж
 по прокладке «О. Чумака» и в 12-м часу в 12-м часу
 в живое именованного ЧУМАКА.

Начальник Увадки
 Секретской Миліцїи
 П. С. С. Р.

Микола Дмитрович був за натурою доброзичливою, лагідною, тихою людиною. Він не був учасником революційно-політичної боротьби. Він був будівничим нових світів у мистецтві і в душах людських. А це, мабуть, вважалося ще небезпечнішим для всіляких диктатур, аніж відкрита збройна боротьба. Таких вбивають, думаючи, що задувши свічку життя митця, зруйнують і заведені ним духовні храми.

Смерть Миколи Дмитровича була незбагненою. Ніхто не передчував її: можливо, ота нескінченна вервечка вбивств, що тяглася аж з 1917 року, наче притупила інтуїтивну здатність передбачення подій та гостроту реакції на все навколишнє.

Саме в ті січневі дні Кирило Стеценко пише до Леонтовича листа, де немає й тіні відчуття загрози або близької трагедії (подаю в скороченні): «Дорогий Миколо Дмитровичу. Допіру була у мене Ваша сестра Олена Мончинська, розпитувала про Вас, батька та інше. Що знав — все сказав... Вернувшись з подорожі, застав «Дніпросоюз» вже державним. Життя заммерло, стоїть, все робиться «по-казьонному»... Я за відсутністю праці і куска хліба ради навіть взяв собі на селі біля Фастова парафію... В Києві є новини: Глієр одїхав до Москви, мене обрано в Консерваторію професором, організовується українська опера... Пишіть же і кінчайте Вашого «Русалчиного великодня». Тут всі з нетерпінням ждуть на нього...»¹.

Навіть 27 січня — на п'ятий день після вбивства, — Київ ще не знав, що життя Леонтовича обірвалось. У ранні години того дня Павло Тичина записує в щоденник: «Приснився Чумак. Та так виразно. Коли прокинувся — таке враження було, мов хтось своєю візитою мені честь ізробив. Ні з ким мені федерувати зараз. Семенко — ні, Василь — далеко, гроністи взяли мене ізїсти, бо це їм дуже вигідно... — а далі, через інтервал, новий запис, очевидно, зроблений увечері, — Леонтовича убито. Жаль сухий у мене знову. Дико. І те, що вбили, і те, що я за життя чіпляюсь. От, мовляв, я живий, то й добре. А до других — однаково. Дико. Коли вбили... (замазано тушшю, можливо, йдеться про Гр. Чупринку? — В.К.) більш диким здалося, і я більше переживав. Невже через п'ять чи десять літ ми будемо настільки холодні, що будемо байдуже дивитись, як на наших очах батька ріжуть?»² ...Нагадаю, 27 січня — день народження поета, але тут ні згадки про це. Забув.

Тож, вочевидь, десь в середині дня 27 січня звістка про вбивство Леонтовича дісталася до Києва і збурила всю мистецьку громаду. Можливо, її передали хористи капели Г. Давидовського, бо саме 20—24 вони виступали на Поділлі, як свідчить рецензія у Вінницькій газеті «Вісті» за 28 січня (до речі, надрукована також на цупкому сірому папері, як і більшість документів того 1921 року — може, тільки такий гатунок паперу і був у губернії?). А кількома днями пізніше начальник Гайсинського повітового відділу міліції складав секретний рапорт. Саме цей текст рапорту ставить останню крапку над «і» у питанні — хто вбив Леонтовича? Чи невідомий бандит, як писала республіканська газета «Вісті» від 2 березня 1921 року (то

було перше повідомлення про смерть митця), чи представник влади — чекіст?

«Начальник Гайсинской уездной Советской Рабоче-Крестьянской милиции. № 61. 9 февраля 1921 года, г. Гайсин, Подольской губернии. Секретно — 116. Начальнику Подольской губернской милиции.

Рапорт

В ночь на 23-е января агент уездчека Грищенко выстрелом из винтовки убил сына священника с. Марковки, Кубличской волости Николая Леонтовича 43-х лет, у которого Грищенко ночевал, а 26-го января Грищенко, скрывавшийся в м. Теплике при преследовании его чинами милиции, выстрелом из винтовки ранил в живот милиционера Твердохлеба³.

Страшно й подумати, що якби у міліції не було до ЧК претензій, пов'язаних з пораненням міліціонера (а Твердохліб, мабуть, помер від рани, бо в списках «на довольтвіє» за квітень він вже не значиться), — то, можливо, ми ще довго б чекали на документи про вбивство отого «сына священника». З іншого боку, можна уявити собі обурення того Грищенка, який, відпочиваючи після вдало виконаного службового наказу, змушений був через непорозуміння між двома конкуруючими структурами — міліцією і ЧК — знову показати майстерне володіння зброєю та кудись тікати.

У ті ж дні лютого 1921 р. відбулася сумна учта пам'яті М. Леонтовича і у Тульчині — серці Брацлавщини, який відтоді назавжди стане пов'язаний з його ім'ям. Згадкою про ті події є рядки Я. Юрмаса з його коментаря до хору «Смерть» (певно, цей матеріал мало хто знає, бо вся серія була вилучена з обігу, а мистецтвознавець Юрмас — Юрій Масютін репресований у 1936 р.): «Протягом літа чи восени 1920 він (Леонтович) цю пісню опрацював і дуже любив її наспівувати. Наприкінці грудня 1920 р., готуючись до концерту, він почав був її розучувати з хором, але не встиг вивчити, бо 12 січня 1921 р. пішов із Тульчина до с. Марківки відвідати батька і... вже більше не повернувся. Уперше цю пісню виконував Тульчинський Державний хор у лютому 1921 р. на концерті, присвяченому пам'яті М. Леонтовича; під час виконання її повнісінька зала істерично ридала...»⁴

А вже смерть по дворі ходить,
А вже потихеньку до мене приходить,
Та все потихеньку, та все помаленьку
До мене приходить.
Діти мої, квіти мої, не пустіте смерті,
Та не дайте мені вмерти.

Чи це не передчуття близького власного кінця? Які думки роїлися тоді в голові митця, що передумувалося і що йому відкрилося — ми вже ніколи не визнаємо.

Під враженням трагічних подій січня 1921 року П. Тичина написав вірш «Зелене Поділля...», який на роковини смерті М. Леонтовича прозвучав зі сцени Київського оперного театру, а згодом був покладений на музику М. Вериківським («Реквієм пам'яті М. Д. Леонтовича») та Г. Верьовкою (солоспів «Зелене Поділля»). Вірш цей вважався втраченим і ніколи не публікувався. Але нотний рукопис М. Вериківського дозволив реконструювати текст і вже через 75 років подати його другу прем'єру (початок):

Зелене Поділля і вся Україно,
Ніколи тепер не побачу я вас!
Прощайте, брати мої! Прощайте...
З вольного світу іду я
В безмежний простір і час.
Прощайте, прощайте, борітесь!
Я буду молитись:
Хай чаша кривава України мине,
Хай буде між людьми і згода, і рівність...
Убито, убито, убито мене...

Проводячи 23 лютого 1996 р. в столичному Українському Домі вечір пам'яті М. Леонтовича, слід було сподіватися, що оприлюднення рапорту про вбивство митця стане імпульсом для подальших розшуків і знахідок. Так воно й сталося. Вже через місяць науковці Державного архіву Вінницької області надіслали ксерокопії ще двох документів, за що висловлюю вінничанам глибоку подяку. Перший документ — метричні відомості, де подаються списки померлих по с. Марківці Кубличської волості. За № 2 там зазначено: «Місяця января, 23 числа, Николай Дмитриевич Леонтович, пол мужской, лет 43, женат, учитель, причина смерти — от рук убийцы». По іронії долі, ці дані записані на розрахункових бланках з графами «дебет», «кредит», «сальдо» — і якщо абстрагуватись від цієї схеми, то саме в «сальдо» Україна довгі роки диктатури мала і смерті, і вбивства.

Ще один документ — наказ Гайсинської повітової ЧК за № 414 від 29 січня 1921 р.: «Предлагаю принять самые решительные меры к розыску и доставления в следственную часть уездчека бывшего районнаго информатора уездчека Афанасия Грищенко, который совершил преступления и убийство, неизвестно куда скрылся».

Оце «неизвестно куда скрылся» так нагадує сумнозвісні «кінці у воду», що треба бути вже зовсім твердолобим, щоб повірити. Як може людина з села, де всі один одного знали в обличчя, де століттями проживали родини і полишалися родичі, в країні з тотальною перевіркою прописки (особливо для чоловіків) зникнути безслідно? Та мого діда — січового стрільця з Волині, який пораненим втік від білополяків аж у глухий таврійський хутір, і то знайшло НКВС і розстріляло як «ворога народу». А тут — минають десятиліття — і ніяких результатів: той Афанасій Грищенко — районний інформатор ЧК, наче у воду канув.

Проте я чула ще одну легенду, що з'ясування справи вбивства Леонтовича неспроста так затягували, бо ніби-то ще у 60-і роки чекіст Грищенко розповідав молоді, як він утверджував радянську владу на Поділлі. Ні, документів про це поки що не знайшли, але, думаю, то знову-таки справа часу.

Куля чекістського насланця свідомо цілила в серце визнаного носія духовності нації — Миколу Леонтовича. Але підступне вбивство не залякало, як розраховували його ініціатори, а навпаки, — збудило в мистецькій громаді дух опору, прагнення самим йти наступом на дику стихію руйнування й знищення діячів культури та й, зрештою, самої національної культури. В тому вбачається «звучання часу», що музика стала медіантою поміж митцями різної художньої природи, і це, думається, ще раз довело: музикальність є характерною рисою українського менталітету, яка і на підсвідомому рівні працює на добро національної ідеї.

Хто ж були ті перші, які виголосили заклик «гуртуймося»? 1-го лютого значна група діячів культури, професори і студентство зібрались в Київському музично-драматичному інституті ім. М. В. Лисенка, щоб, як го-

(ЛИЦЕВЫЕ СЧЕТА)

Счетно *Медведевский Сергей*

Год и номер счета	Л. В. К. С. Ф.	Переводимый на счет	Сумма		Сл. Знач.	Д. ч.	К. ч.
			ДЕБЕТ (Начислено)	КРЕДИТ (Или списано)			
1917							
III		<i>После перевода в Зинковский банк</i>					
		<i>за перевод на 11 руб.</i>					
		<i>состояние 3 руб.</i>					
		<i>Начислено по ссуде 1 руб. 50 коп.</i>					
		<i>Сумма 1 руб. 50 коп.</i>					
Июль 6	1	<i>Зинковский</i>		<i>родительская</i>			<i>на счет</i>
		<i>Пивоваров</i>		<i>Мисколотер</i>			
		<i>ва Шинка</i>		<i>Мельников</i>			
" 11	1	<i>Горький</i>		<i>родительская</i>			<i>на счет</i>
		<i>Свищев</i>		<i>Рыбачков</i>			
		<i>Кочетков</i>					
" 13	2	<i>Николаев</i>		<i>Угитва</i>			<i>на счет</i>
		<i>Филиппов</i>					<i>убийца</i>
		<i>Леонтьев</i>					
" 18	2	<i>Наруж</i>		<i>родительская</i>			<i>на счет</i>
		<i>Ванин</i>		<i>Рыбачков</i>			
		<i>Шкунда</i>					

диться за християнським звичаєм, спорядити концерт з творів Леонтовича. А по концерті урядили Комітет пам'яті М. Д. Леонтовича. Сьогодні з глибокою шаную у серці назвемо кожного з них, бо то здебільшого люди, знаменні для нашої культури: Кирило Стеценко — видатний композитор, фундатор Комітету, Юхим Михайлів — художник-символіст, поет, мистецтвознавець, перший голова Комітету, Олесь Чапківський — журналіст, мистецтвознавець, секретар Комітету, Пилип Козицький — композитор, педагог, заступник голови, Климент Квітка — вчений-фольклорист, Дмитро Ревуцький — фольклорист, філолог, мистецтвознавець, перекладач; композитори, більшість з яких були і диригентами — Михайло Вериківський, Яків Степовий, Борис Лятошинський, Григорій Верьовка, Федір Попадич, Порфірій Демуцький, Василь Верховинець, Павло Гайда; вчений-теоретик Болеслав Яворський, видатний поет, а на той час і хоровий диригент Павло Тичина, блискучий піаніст і педагог Фелікс Блуменфельд, хоровий диригент Нестор Городовенко, новатор театральної справи Лесь Курбас, відомий актор Іван Садовський, поет Велер'ян Поліщук, славний бандурист, письменник і актор Гнат Хоткевич, живописець, актор, президент Української академії мистецтв Микола Бурачек, видатний історик Сергій Єфремов, історик мистецтва Данило Щербаківський, викладачі муздраміну ім. Лисенка Іван Волянський, Сергій Дурдуківський, Сергій Талежинський. До складу Комітету були також запрошені як почесні члени батько композитора Дмитро Феофанович Леонтович і Олена Мончинська.

26 лютого 1922 року Комітет було переіменовано в Товариство ім. М. Д. Леонтовича, і аж до лютого 1928 року — часу ліквідації — діячі національного мистецтва та колективи, які входили до нього, творили оту унікальну культуру Українського Відродження.

Свою діяльність Товариство розпочало з перших двох комісій — музичної та музейної. Потім запрацювали композиторська майстерня, перекладацька, видавничий цех, музичні школи й студії, зазвучали голоси «Думки», здивували мистецькі пошуки «Березоля» Л. Курбаса. Розпочали свою роботу (з грудня 1922 року) знамениті «Вівторки», на яких читали лекції К. Квітка, М. Грінченко, А. Буцький, Д. Ревуцький, О. Чапківський, Юрмас (Ю. Масютін), А. Альшванг. А з лютого 1924 року проводились «Суботники», присвячені творчості українських композиторів, поетів, пись-

менників — членів Товариства, де автори часто самі виконували свої твори. Там же звучали зразки музичної спадщини, виступали заїжджі знаменитості, відбувалося знайомство з авангардними течіями мистецтва. Пропагуючи національну школу, постійно пам'ятали, що українська культура — частина світової цивілізації і повинна якнайшвидше позбутися комплексів неповноцінної вторинності, хуторянства.

Справжньою подією став вихід журналу «Музика» у 1923 році — органу Товариства, який був здійснений під редакцією Миколи Грінченка. Активно включився у діяльність Товариства і Левко Ревуцький, який 1923 року очолив Прилуцьку філію, а з осені 1924 був запрошений на посаду до Музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка і переїхав до Києва. Про широку орієнтацію Товариства яскраво свідчить той факт, що на його базі 1926 року розпочала свою діяльність знаменита АСМ — Асоціація сучасної музики, яку утворили композитори Б. Лятошинський, Л. Ревуцький, М. Вериківський, Ф. Надененко, Л. Радзієвський та інші.

Ще одним важливим напрямком роботи Товариства була постійна підтримка творчих зв'язків з діячами Західної України — попри всі кордони і заборони. Починаючи з 1923 року і до січня 1928, тобто по останній місяць існування Товариства, у Києві (іноді у Харкові та Одесі) відбуваються так звані «Галицькі музичні вечори», де звучать твори С. Людкевича, В. Барвінського, О. Нижанківського, Ф. Колесси, Д. Січинського, Г. Топольницького, проводяться вечори пам'яті І. Франка, зустрічі з Ф. Колессою та В. Барвінським. Через них передаються на захід ноти та книжки, що друкуються Товариством. Плануються спільні заходи, конференції, фольклорні експедиції, з'їзди кобзарів та лірників. Однак більшості з задуманого не вдалося здійснити через суто політичні обставини, на які Товариство аж ніяк не могло вплинути.

У час розквіту своєї діяльності Товариство ім. М. Леонтовича об'єднувало більше 200 членів, мало свої філії у Харкові, Одесі, Житомирі, Вінниці, Полтаві, Дніпропетровську, Миколаєві, Чернігові, Черкасах та інших містах. На весну 1927 року Товариство зареєструвало по республіці 1014 музичних організацій; хорів селянських — 347, робітничих — 211, шкільних — 267, оркестрів робітничих та селянських — 82, професійних хорів, як «Думка», «Рух», «Дух» — 7. Прикметно, що більшість хорових колективів, у тому числі і капели бандуристів, брали собі ім'я чи М. Леонтовича, чи М. Лисенка, що свідчить про авторитет цих митців у народних масах.

Проте, здійснюючи величезну творчу роботу, члени Товариства не забували й про труднощі буденного життя. А перші роки 20-х — то були тяжкі часи: холод, голод, розруха, терор і репресії. Архіви розповідають, як чудом вдалося у лютому 1922 року визволити з Лук'янівської тюрми музикознавця М. Грінченка та композитора Я. Лопатинського (учня М. Лисенка), перевезених з Кам'янця-Подільського у Київ для остаточного вироку суду. Скільки треба було зусиль, щоб віднайти, а чесно кажучи, випросити якісь кошти для конаючих від тифу дітей і дружини М. Леонтовича, вмираючої від голодної смерті матері Я. Степового, бідуючим вдовам М. Лисенка та О. Скрябіна, родині К. Стеценка. Не забуваймо, що й самі комітетчики теж пухли з голоду, вмирали від епідемій, як К. Стеценко, Я. Степовий, молодший син Лисенка Тарас, у них на руках конали їх малі діти, вони перебивалися без роботи, або чекали місяцями на заробітну платню, змушені були виїздити на село, ближче «до рослинного життя».

Важко вповні оцінити оту стратегію виживання, яку постійно здійснювали члени Правління Товариства — голова Юхим Михайлів та секретар Олесь Чапківський. Якщо з перших чисток ЧК ім і вдалося визволити своїх колег Грінченка та Лопатинського, то під час репресій 30-х вони самі разом з багатьма своїми поплічниками стали жертвами. Зазначений у енциклопедіях 1935 рік їх смерті — умовний; ніхто не знає, де точно і як обірвалося їх життя в засніжених лісах півночі. Репресії тих кривавих 30-х поглинули багатьох колишніх членів Товариства ім. М. Леонтовича. Загинули Л. Курбас, Г. Хоткевич, С. Єфремов, В. Верховинець, Б. Левітський, К. Регаме, А. Бабій, Ю. Масютін (Юрмас); відбули заслання К. Квітка, В. Кабачок, М. Радзієвський; пережили допити НКВС П. Козицький, В. Золотарьов і вдруге М. Грінченко. Страшна смерть від руки насланця

1941 р. обірвала життя Д. Ревуцького. На жаль, архівні пошуки лише розширюють цей список.

Так, Товариство ім. М. Леонтовича проіснувало недовго — у лютому 1928 р., піддавши його діяльність нищівній критиці за буржуазно-націоналістичну орієнтацію, Товариство ліквідують і створюють ВУТОРМ — Всеукраїнське товариство революційних музикантів, а ім'я Леонтовича відкидають, як «неактуальне для радянської доби». Однак саме це Товариство показало нам приклад гуртування митців на дійсних гуманних цінностях, а також реально довело — митець може протистояти системі! І попри всі труднощі та навіть смерть у нерівному двобої з тоталітарним монстром — творити для майбуття свого народу.

Валентина КУЗИК

Київ

¹ Стеценко К. Спогади. Листи. Матеріали. К., 1981. С. 197.

² Тичина П. Повне зібрання творів. Т. II. С. 18—19.

³ Державний архів Вінницької області. Ф. Р-195, оп. 1, спр. 28. Арк. 116.

⁴ Леонтович М. Музичні твори. Зб. 2. Книгоспілка, 1930. С. 17.

ПРОБЛЕМА ПОВЕРНЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНИ *

Незважаючи на прийняття десятків конвенцій, резолюцій, починаючи від Гаазьких 1899 і 1907 рр. і завершуючи останніми документами ЮНЕСКО, спрямованими на реалізацію програми Всесвітнього десятиріччя культури (1988 — 1997), проблема визначення загальних втрат культурних цінностей в роки Другої світової війни, пошуку та їх повернення державам, звідки вони були насильницьки експропрійовані, досі є проблемою відкритою, актуальною й глибоко етичною.

Україна в період становлення і розбудови державності заявила перед усім світом, що особливо драматично склалася доля її національних реліквій, культурних цінностей, значна частина яких за різних обставин була втрачена або опинилася за межами території. Для вивчення об'єктивних можливостей їх повернення в Україну спеціально була створена Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів.

У вересні 1994 р. на території України в місті Чернігові, яке було тотально знищене гітлерівськими окупантами, відбулася міжнародна конференція під егідою ЮНЕСКО на тему «Проблеми повернення національно-культурних пам'яток, втрачених або переміщених під час Другої світової війни». Президент України Л. Кучма у своєму зверненні до учасників конференції підкреслив, що проблема повернення культурних цінностей є складовою частиною культурної політики, договорів про культурне співробітництво і її слід розглядати в контексті міжнародних стосунків.

Україна стала ініціатором скликання «круглого столу» з проблем повернення втрачених у роки війни бібліотечних цінностей. Його учасниками були бібліотечні працівники Східної Європи. Вони прийняли спеціальне звернення до працівників бібліотек, науково-дослідних установ, діячів науки та культури, представників громадськості об'єднати зусилля для розробки перспективних регіональних програм повернення втрачених книгозбірень. Під час засідань «круглого столу» наводилися драматичні для історії України цифри. Під час війни повністю загинули фонди Наукової бібліотеки Київського університету (понад 1,3 млн. примірників), державних бібліотек: історичної, науково-технічної, науково-медичної. З Центральної наукової бібліотеки НАН України було вивезено до Німеччини 320 тисяч

* З доповіді на Міжнародному симпозіумі в Нью-Йорку (19 — 21 січня 1995 р.), в Бард-Центрі мистецтв.